

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО РЕЙТИНГУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Запропонована нова бальна система рейтингування, як індикатор фінансового стану і стійкості комерційних банків в Україні. Розкриті основні принципи побудови та процедура розрахунку рейтингу

Вступ. Проблема забезпечення фінансової стійкості та надійності комерційних банків є загальновізною світовою проблемою. За даними досліджень Міжнародного валютного фонду, у період з 1980 р. більше двох третин країн – членів МВФ зіткнулися з економічними труднощами, пов'язаними з проблемами у банківському секторі. Для достовірної оцінки фінансового стану банків світовою практикою було створено багато рейтингових систем, що покликані надавати об'єктивну інформацію про фінансовий стан банківських установ.

В Україні існуючі рейтингові системи які використовуються для визначення фінансового стану банків майже відсутні. Рейтингові агентства, що присвоюють рейтинги банкам не охоплюють і половини діючих установ, а методи рейтингових процедур є комерційною таємницею цих агентств.

Постановка завдання. Проблематика оцінки фінансової стійкості банків та рейтингування їх діяльності неодноразово досліджувалась зарубіжними і вітчизняними науковцями. Найрезультативніші роботи серед російських вчених в цьому напрямі здійснили: В. Іванов [4], В. Кромонав, О. Лаврушин, О. Ширинська [11]. Серед українських вчених і практиків необхідно відзначити дослідження В. Вітлинського [1], А. Герасимовича [2], І. Гумена [3], В. Кочеткова [5], В. Марцина [6], Р. Набок та О. Набок [7], Т. Плісак [9], Н. Шелудько [10], О. Шматова [12]. В їх роботах висвітлено, теоретичні основи фінансової стійкості комерційних банків, визначені її показники, критерії оцінки та способи забезпечення, широко досліджені проблеми аналізу фінансової стійкості, запропоновані різноманітні методи рейтингових оцінок.

Найвідомішими і найпоширенішими в вітчизняній банківській практиці є методики Кроманова, Ширинської, Шматова та західна рейтингова система CAMEL. Кожна з них пропонує різні спільні і відмінні підходи щодо рейтингування банків, однак всі вони спрямовані на оцінку фінансового стану банківської установи, а саме оцінку дотримання певних параметрів діяльності банку (капіталу, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, рівня проблемних активів тощо).

Однак, при застосуванні цих методик на практиці сучасних українських банків виявляється ряд недоліків, спірних моментів і перепон. Так, індексні системи Кромонава, Ширинської і Шматова відрізняються різним набором основних коефіцієнтів фінансового стану, характеризуються сумнівними підходами щодо зважування коефіцієнтів при визначенні індексу фінансового стану, мають не завжди обґрунтовані мінімальні і достатні вимоги значень коефіцієнтів, а застосування адитивного принципу оцінки коефіцієнтів системи часто виявляється помилковим. В результаті, ці недоліки викривляють результати рейтингу, а їх застосування викликає великі сумніви.

На відміну від розглянутих індексних схем, бальна система CAMEL більш ґрунтовно оцінює фінансовий стан банків. Кожен її елемент однаково впливає на підсумковий результат, що дає можливість розглянути банки під різними кутами зору. Результат системи – не просто визначає кращі або гірші банки, а й надає характеристику фінансового стану кожного учасника рейтингу. Крім того критерії оцінки перевірені закордонним досвідом, відповідають Базельським принципам і національному законодавству.

Проте суттєвим недоліком системи CAMEL є неможливість повноцінного проведення рейтингу будь-ким крім наглядових органів. Адже, лише вони мають повноваження інспекторської перевірки банків. Результати рейтингу ж є внутрішньою інформацією НБУ і не висвітлюється в засобах масової інформації.

Мета роботи – розробити сучасну рейтингову систему пристосовану до практики банківської системи України, яка б характеризувала фінансовий стан банку і оцінювала ймовірність настання банкрутства, розраховувалась за офіційними даними звітності банків опублікованих НБУ.

Результати. Перш ніж розпочати характеристику системи рейтингування необхідно окреслити основні принципи її побудови:

1. Процедура і результати розрахунку рейтингу мають бути спрямовані на максимально широке коло користувачів (від вкладника і клієнта банку до менеджера банківської установи).

2. Вихідна інформація для визначення фінансового стану банків повинна бути максимально доступна, а тому нею можуть бути – баланси і звіти про фінансові результати всіх банків України, що публікуються НБУ у “Віснику НБУ” та на офіційному сайті НБУ.

3. Фінансовий стан банку оцінюється комплексно за допомогою бальної оцінки таких основних компонентів: платоспроможність, ліквідність, рентабельність, якість активів з погляду ризику, структура ресурсної бази. Розрахунок кожної компоненти здійснюється за допомогою методу відносних показників – коефіцієнтів.

4. Система коефіцієнтів кількісно не повинна бути надто великою, а різні коефіцієнти не повинні дублювати однорідні процеси банківської діяльності.

5. Критерії бальної оцінки кожного компонента рейтингу не є сталими і повинні змінюватись відповідно із змінами законодавства України, тенденціями банківської системи України, але в рамках одного періоду рейтингування (наприклад року) мають залишатись незмінними. Для встановлення таких критеріїв можливе поєднання методу експертних оцінок, емпіричних спостережень динаміки банківської системи (середніх значень відповідних коефіцієнтів), граничних значень обов'язкових нормативів НБУ тощо.

6. Рейтинг фінансового стану банку за підсумком року (півріччя, кварталу) необхідно визначати, як середнє квартальне (місячне) значення фінансового стану банку.

7. Рейтингова система має не тільки ранжувати банки за порядком зниження надійності, а й характеризувати фінансовий стан, давати оцінку ймовірності дефолту в близькому майбутньому.

8. Додатковим складовим елементом рейтингу може бути оцінка стійкості фінансового стану – спроможності банку зберігати фінансовий стан протягом періоду рейтингування.

Запропонована методика кількісно оцінює рейтинг банків як індикатор їх фінансового стану і фінансової стійкості. Такий індикатор можна назвати своєрідним індексом надійності.

В даній методиці під фінансовим станом банку необхідно розуміти спроможність його функціонування на ринку (життєздатність банку), здатність заробляти прибуток та можливість своєчасно виконувати всі зобов'язання.

Під фінансовою стійкістю необхідно розуміти можливість банку зберігати свій фінансовий стан протягом часу під дією різних факторів.

Для визначення статичного індексу надійності, тобто надійності за результатами роботи банку на конкретну дату, необхідно підсумувати всі відповідні складові такого індексу. До них належать коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт запасу високоліквідних активів, коефіцієнт рентабельності витрат, коефіцієнти якості активів за рівнем ризику та коефіцієнт ресурсної бази. Кожний з цих коефіцієнтів характеризує відповідну сторону діяльності банку, кожний з них більше або менше впливає на фінансовий стан, а отже, і на індекс надійності, тому і вага цих коефіцієнтів в індексі буде різна. Сума максимальної бальної оцінки складових коефіцієнтів індексу не повинна перевищувати 100 балів. Тобто теоретичне максимальне значення індексу надійності 100 %. Розглянемо кожний коефіцієнт окремо.

1. Коефіцієнт платоспроможності – визначається як відношення власного капіталу до чистих активів банку (загальних активів зменшених на суму резервів

за активними операціями). Максимальна оцінка коефіцієнта 25 балів. Пріоритетність використання цього показника зумовлюється наступним:

- розмір власного капіталу банку – найбільш стійка і відносно стала частина його пасивів, яка найменше зазнає впливу зовнішніх факторів;
- власний капітал відіграє роль страхового фонду, що гарантує збереження інших коштів;
- завдяки своїй стійкості власний капітал є джерелом ризикових операцій, які приносять найбільший прибуток банку.

Для визначення граничного, достатнього та відмінного значення цього та всіх наступних коефіцієнтів необхідно простежити динаміку фактичних і середніх значень відповідних коефіцієнтів по банківській системі України в цілому за останні роки – таблиця 1.

Таблиця 1. Основні показники розвитку банківської системи України за 2002-2006 рр. [8]

Показники, млн. грн.	01.01.2003	01.01.2004	01.01.2005	01.01.2006	01.01.2007
Загальні активи	67 801	105 589	141 598	223 248	353 468
Чисті активи	63 896	100 234	134 348	213 878	340 179
Резерви за активними операціями	3 905	5 355	7 250	9 370	13 289
Високоліквідні активи	9 043	16 043	23 595	36 482	44 851
Кредитний портфель	46 736	73 442	97 197	156 385	269 688
Просточені і сумнівні кредити	2 113	2 500	3 145	3 379	4 456
Вкладення в цінні папери	4 402	6 534	8 157	14 338	14 466
Зобов'язання	53 913	87 352	115 927	188 427	297 613
Кошти фізичних осіб	19 092	32 113	41 207	72 542	106 078
Кошти юридичних осіб	19 703	27 987	40 128	61 214	76 898
Кошти банків та інші зобов'язання	15 118	27 252	34 592	54 671	114 637
Капітал	9 983	12 882	18 421	25 451	42 566
Доходи	10 470	13 949	20 072	27 537	41 645
Витрати	9 785	13 122	18 809	25 367	37 501
Результат діяльності	685	827	1 263	2 170	4 144

Для кожного інтервалу значення коефіцієнта необхідно присвоїти бальну оцінку, яка потім буде застосовуватись для визначення статичного індексу надійності. Вирішення цього завдання можна здійснити наступним чином: середні значення коефіцієнтів розраховані за всією банківською системою за останні три роки (таблиця 2) вважаються достатніми. Банки, що мають вищі значення за середні отримують найвищий бал. Банки, що мають вдвічі гірші показники за середні не отримують жодного балу. Також для виявлення критичного рівня значень коефіцієнтів можна застосовувати і граничні значення перевірені світовою практикою.

Таблиця 2. Значення коефіцієнтів фінансового стану банківської системи України в 2002-2006 рр.

Показники	1.01.2003	1.01.2004	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	Середнє значення 2004 - 2006 рр.
Адекватність регулятивного капіталу (Н2)	18,01%	15,11%	16,81%	14,95%	14,19%	15,32%
1. Платоспроможність	15,62%	12,85%	13,71%	11,90%	12,51%	12,71%
2. Запас ліквідності	14,15%	16,01%	17,56%	17,06%	13,18%	15,93%
3. Рентабельність витрат	7,00%	6,30%	6,71%	8,55%	11,05%	8,77%
4. Частка кредитно-інвестиційного портфеля в активах	80,03%	79,79%	78,42%	79,82%	83,53%	80,59%
5. Частка проблемних кредитів в загальних активах	3,12%	2,37%	2,22%	1,51%	1,26%	1,67%
6. Рівень резервів	5,76%	5,07%	5,12%	4,20%	3,76%	4,36%
7. Ресурсна база	28,04%	31,20%	29,84%	29,01%	38,52%	32,46%

Таким чином, бальна оцінка коефіцієнта платоспроможності матиме вигляд:

- 1) якщо коефіцієнт більше 13 % (середнє значення 12,71%), то банк отримує найвищу оцінку 25 балів;
- 2) якщо коефіцієнт в інтервалі (10 %; 13 %], оцінка становить 20 балів;
- 3) якщо коефіцієнт в інтервалі [8 %; 10 %], оцінка становить 10 балів;
- 4) якщо менше 8 %, банк отримує 0 балів.

В даному випадку мінімальне значення 8 % використане з міжнародного досвіду. Коефіцієнт платоспроможності в міжнародній практиці відомий під назвою коефіцієнт Кука. Банки, що мають значення цього коефіцієнта нижче 8 % наражаються на високий ризик неплатоспроможності.

В Україні, похідним від коефіцієнта платоспроможності є норматив адекватності регулятивного капіталу банку (Н2). Проте визначення Н2 є трудомістким процесом, його значення відкрито банками майже не подається. За даними таблиці 2 розраховано коефіцієнт кореляції між Н2 та коефіцієнтом платоспроможності, який становить 0,92 – тісний прямий взаємозв'язок.

2. Коефіцієнт запасу високоліквідних активів – відношення суми коштів в НБУ, готівкових коштів банку та цінних паперів, що рефінансуються НБУ до чистих активів. Коефіцієнт відображає здатність банку негайно виконувати зобов'язання за рахунок високоліквідних активів. Максимальна оцінка коефіцієнта 20 балів.

Найпростіший спосіб підтримання банком ліквідності – збереження частини своїх активів в ліквідній формі. Існує відповідний зв'язок між ліквідністю та надходженнями. Він полягає у тому, що ліквідні активи, як правило, дають менший відсоток ніж неліквідні активи (особливо кредити). Відтак банки, які тримають у ліквідній формі значну частину своїх активів, вірогідно, будуть менш рентабельними. З другого боку, банки, які проводять агресивну політику отримання максимального прибутку, намагаються утримувати ліквідні активи на мінімальному рівні. Правильно управляти ліквідністю означає підтримувати її на достатньому рівні, щоб банк міг вчасно і без збитків для себе відповідати за своїми зобов'язаннями.

Значення коефіцієнта оцінюється наступним чином (по аналогії з попереднім показником, таблиця 2):

- 1) значення більше 15 % – 20 балів;
- 2) значення в інтервалі [12 %; 15 %] – 15 балів;
- 3) значення в інтервалі [9 %; 12 %) – 10 балів;
- 4) значення в інтервалі [7 %; 9 %) – 5 балів;
- 5) значення менше 7 % – 0 балів.

3. Рентабельність витрат – відношення чистого прибутку до всіх витрат банку. Характеризує рівень віддачі витрат банку і оцінює суму прибутку, що припадає на одиницю витрат. Максимальна оцінка коефіцієнта 20 балів.

Значення коефіцієнта рентабельності витрат оцінюється наступним чином:

- 1) значення більше 9 % – 20 балів;
- 2) значення в інтервалі [7 %; 9 %] – 15 балів;
- 3) значення в інтервалі [5 %; 7 %) – 10 балів;
- 4) значення менше 5 % – 0 балів.

4. Частка кредитно-інвестиційного портфеля в активах – відношення суми наданих кредитів за вирахуванням резервів, цінних паперів в торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж, в портфелі банку до погашення, інвестицій в асоційовані та дочірні компанії за відповідними вирахуваннями резервів до чистих активів. Максимальна оцінка коефіцієнта 10 балів.

Цей коефіцієнт відображає рівень ризикових активів банку і є спрощеним варіантом методики розподілу активів за групами ризику, регламентованою НБУ. Оскільки, за даними балансів банків, що публікуються офіційно НБУ, точно розподілити активи за рівнем ризику неможливо, використання цього показника дає можливість в цілому оцінити характер кредитно-інвестиційної політики банку.

Банки, що мають питому вагу кредитно-інвестиційного портфеля в активах більшу за 80 % – проводять агресивну політику, намагаються підвищити прибутковість нехтуючи ліквідністю. Банки, що мають значення цього коефіцієнта нижче 65 % – здійснюють пасивну кредитно-інвестиційну політику, їх ліквідність як правило вища, ризиковість операцій менша, проте і прибутковість нижча. Нормальне значення цього коефіцієнта 70-75 %.

Частка кредитно-інвестиційного портфеля в активах оцінюється наступним чином:

- 1) значення більше 80 % – 0 балів;
- 2) значення в інтервалі (75 %; 80 %) – 2,5 балів;
- 3) значення в інтервалі [70 %; 75 %) – 10 балів;
- 4) значення в інтервалі [65 %; 70 %) – 5 балів;
- 5) значення менше 65 % – 0 балів.

5. Коефіцієнт рівня резервів – відношення резервів за активними операціями до загальних активів. Цей коефіцієнт характеризує скільки загальних активів „заморожено” банком під можливі втрати за активними операціями. Максимальна оцінка коефіцієнта 15 балів.

Коефіцієнт прямо пов'язаний з показником рівня сумнівних і прострочених активів (проблемних кредитів), оскільки резерви в основному формуються під нестандартну заборгованість. Коефіцієнт кореляції між цими двома показниками, розрахований за таблицею 2, становить 0,99. Зростання коефіцієнта рівня резервів свідчить про проблемність повернення робочих активів та нарахованих доходів за ними, а отже і збільшення витрат, ризику неплатоспроможності.

Значення коефіцієнта рівня резервів оцінюється наступним чином:

- 1) значення менше 2,5 % – 15 балів;
- 2) значення в інтервалі [2,5 %; 5 %) – 10 балів;
- 3) значення в інтервалі (5 %; 6 %) – 5 балів;
- 4) значення більше 6 % – 0 балів;

Частка кредитно-інвестиційного портфеля в активах і коефіцієнт рівня резервів відображають в статичному індексі надійності якість активів за рівнем ризику.

6. Коефіцієнт ресурсної бази – відношення коштів банків до зобов'язань.

Характеризує рівень залучення банком міжбанківських кредитів і депозитів. Максимальна оцінка коефіцієнта 10 балів.

Зростання значення цього коефіцієнта свідчить про збільшення залежності від інших банків і фінансових установ. Банк є більш стійким, якщо працює за рахунок коштів залучених від фізичних і юридичних осіб. Проте відсутність коштів інших банків в зобов'язаннях теж є негативним чинником, оскільки зменшує ступінь диверсифікації зобов'язань.

Значення коефіцієнта ресурсної бази оцінюється наступним чином:

- 1) значення дорівнює 0 % – 0 балів;
- 2) значення в інтервалі (0 %; 20 %) – 10 балів;
- 3) значення в інтервалі (20 %; 33 %) – 5 балів;
- 4) значення більше 33 % – 0 балів;

Після розрахунку всіх коефіцієнтів і присвоєння балів здійснюється їх підсумовування і визначення статичного індексу надійності. Якщо рейтинг проводиться за кварталними даними в рамках року, таких статичних індексів буде п'ять: на 1.01.поточного року, на 1.04. поточного року, на 1.07. поточного року, на 1. 10. поточного року, на 1.01. наступного року. Далі визначається середнє значення річного індексу, за яким банк відноситься до групи фінансового стану. Віднесення банку до групи фінансового стану за значенням індексу надійності наведено в таблиці 3.

Таблиця 3. Віднесення банку до груп фінансового стану за значенням індексу надійності.

Інтервал індексу надійності, бал	Фінансовий стан	Характеристика фінансового стану
[70; 100]	A	Фінансовий стан відмінний, банк надійний в усіх аспектах, банк стійкий до несприятливих змін в економіці, показники фінансового стану вищі за середні, ризик банкрутства майже відсутній.
[50; 70)	B	Фінансовий стан нормальний, банк в цілому надійний, може пристосуватися до несприятливих змін в економіці, показники фінансового середні, ризик банкрутства низький.
[30; 50)	C	Фінансовий стан задовільний, банк вразливий до несприятливих змін в економіці, банк виконує мінімальні параметри фінансового стану, ризик банкрутства середній.
[0; 30)	D	Фінансовий стан кризовий, банк ненадійний, банк не виконує основних параметрів фінансового стану, ризик банкрутства високий.

Банки, що отримують нижче значення індексу надійності відповідно посідають нижчу сходинку в рейтингу.

Наступним кроком рейтингової оцінки є визначення фінансової стійкості. Найпростішим способом вирішення цього завдання є визначення стандартного відхилення від середнього індексу надійності за період рейтингування. Це відхилення характеризує стандартне коливання індексу надійності протягом періоду рейтингування. Чим менше значення стандартного відхилення тим стійкішим є банк. Чим більше статичних індексів застосовується в періоді рейтингування тим точнішим буде таке відхилення.

Для порівняння стійкості банків необхідно розрахувати коефіцієнт варіації (cv) – відношення стандартного відхилення до середнього індексу надійності. Коефіцієнт варіації дасть змогу оцінити яка частка індексу надійності банку в середньому є змінною. Чим менше значення cv тим стійкішим є банк. Якщо значення cv більше 20 % банк можна вважати нестійким.

Таким чином, якщо два банки мають однакове значення середнього індексу надійності, вище місце рейтингу посяде той, значення коефіцієнта варіації якого буде менше.

Висновки. Запропонована нова рейтингова система надійності українських комерційних банків заснована на оцінці відкритих даних банківської звітності і розрахована на широке коло користувачів. Основне призначення системи – оцінювання фінансового стану, фінансової стійкості та попередження загрози банкрутства банку.

З метою перевірки здатності рейтингової системи індикативно відображати сигнали потенційного банкрутства були досліджені три скандальні комерційні банки, що збанкрутували в 2006 році: АКБ “Інтерконтинентбанк”, ТОВ “Київський універсальний банк” і КБ “Гарант”. Система чітко продемонструвала негативні тенденції погіршення їх фінансового стану і наростаючий ризик банкрутства.

Використання методики можливе як для ранжування банків всередині вибірки, так і для визначення фінансового стану груп банків.

Недоліками методики є обмеженість інформаційної ємності вихідної інформації, на базі якої здійснюються обчислення. Зокрема система не визначає факторів впливу на фінансовий стан банку, не враховує поточних заходів менеджменту, перспективних планів розвитку установи тощо. Більша оцінка параметрів фінансового стану недостатньо чутливо реагує на зміни фінансового стану і тому його визначення є досить приблизним. Проте, в умовах дефіциту інформації, використання методики є цілком виправданим. Як і будь-який рейтинг, система потребує подальшого дослідження і вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітлинський В.В. Визначення рейтингу банку всередині вибірки // Вісник НБУ. – 1999. – №2. – С. 61 – 65.
2. Герасимович А.М. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко та ін. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 600 с.
3. Гумен І. Складові банківських рейтингів: науково-практичний аспект // Вісник НБУ. – 2000. – №1. – С. 57-60.

4. *Иванов В.В.* Анализ надежности банка. – М.: Русская деловая литература, 1996. – 320 с.
5. *Кочетков В.Н.* Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: Монография. – К.: МАУП, 1999. – 192 с.
6. *Марцин В.С.* Особливості оцінки фінансово-кредитної діяльності банку з використанням рейтингової системи // *Фінанси України.* – 2006. – №11. – С. 68-76.
7. *Набок Р., Набок О.* Концептуальна схема рейтингування банків України // *Вісник НБУ.* – 2006. – №8. – С. 20-25.
8. Основні показники діяльності банків України на 1.01.2007 р. // *Вісник НБУ.* – 2007. – №3. – С. 70.
9. *Плісак Т.О., Гагаріна С.А., Недеря Л.В., Нетребчук Л.О.* Облік та аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2003. – 308 с.
10. *Шелудько Н.* До визначення фінансової стійкості комерційного банку // *Вісник НБУ.* – 2000. – №3. – С. 40-44.
11. *Ширинська О.* Рейтинг і лімітна політика банків // *Вісник НБУ.* – 1996. – №5. – С. 29-31.
12. *Шматов О.* Методика визначення рейтингу банків України // *Вісник НБУ.* – 1997. – №5. – С. 39-41.